

Dessewffy Gyula Mór börtönélményei az Újépületben, 1851

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverés után többen is megörökítették a börtönélet mindennapjait. Így többek között Vay Miklós báró, Földy János, Mezőssy László, Lővei Klára, Barsi József. Ezeknek a naplónak a segítségével bepillantást nyerhetünk a korabeli börtönviszonyokba, megismerhetjük a rabok mindennapjait. Dessewffy Gyula Mór naplójának itt közlésre kerülő fejezetében a pesti Újépületben eltöltött két hónap emlékeit foglalja össze.

Dessewffy Gyula Mór (1821–1868) a család tarcai ágából származik, apja Dessewffy János (1791–1847) lubotini (Sáros megye) birtokos. Dessewffy Gyula Mór a kassai királyi akadémia jogi tanfolyamát 1840-ben fejezte be, majd ezután Széll Imre nádori ítélőmesterhez került, itt töltötte jogi gyakornoki idejét mint a királyi tábla jegyzője. Az ügyvédi vizsgát 1842. június 22-én tette le. Még ebben az évben letette a váltóügyvédi vizsgákat, és ezután Eperjesen lett váltóügyvéd. Sáros vármegye tiszteletbeli aljegyzője és tiszteletbeli alügyésze volt. Az 1843. május 4-i országgyűlési követválasztó közgyűlésen a vármegye országgyűlési írnokává választották, és a távollévő Dessewffy István gróf követeként is jelen lehetett Pozsonyban, tagja volt az országgyűlési ifjúság olvasóegyletének.¹

A szabadságharc alatt hadbíró hadnagy volt a 36. honvédszászlóaljnál Eszéken. A vár feladása után ismét szolgálatra jelentkezett. 1849. március 12-től hadbíró főhadnagy az 1. hadtestnél, majd a tiszafüredi helyőrségnél. Június 1-jén áthelyezték a 39. gyalogezred 2. zászlóaljához Péterváradra. A vár feladása után hazatért, ügyvéd és földbirtokos volt Lubotinban. 1867-ben Sáros megye főszolgabírójává választották. Tagja volt a megyei honvédegyeletnek.²

Hadbíróági ítélete 1851. október 1-jei dátummal kelt Pesten. Egy névtelen feljelentés szerint 1851 júniusában a Roskovány (Sáros megye) közelében lévő országúton köemlékművet állíttatott fel engedély nélkül az 1849. június 20-i, az orosz segédcsapatokkal vívott csatában³ elesett honvédek emlékére.⁴ Berzeviczy Albert szerint az emlékmű Sáros megyében Héthárs és Vörösalma községek között Bánó József földjén került felállításra, s valóban Dessewffy és néhány lelkes úrinő kezdeményezése volt az első honvédemlék felállítása Magyarországon. Az emlékmű az országút és egy patak kereszteződésénél állt egészen a 19. század végéig. Ekkor a felső-tárcai járás közössége az emlékoszlopot egy dombra, csinos talapzatra helyeztette, és ünnepélyesen újra felavatták.⁵ Ügyét 1851. augusztus 24-én jelentette a pesti hadbírósnak a III. hadsereg-parancsnokság rendőri osztálya, miután a hiva-

¹ Dessewffy Gyula Mór naplójegyzetei az 1844. évi Komárom megyei tisztújításról Közzétette Mázi Béla. Levéltári Szemle, 38. évf. (1988) 4. sz. 59.

² Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 1998. 1. köt. 309.

³ Az 1849. június 20-i héthársi összecsapásban elesetteknek állított ezzel emléket.

⁴ Hadtörténelmi levéltár, Abszolutizmus kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1851-8/98.

⁵ Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. 1. köt. Budapest, 1922. 200–201.

talos följelentést ellene a tarcai járás (Sáros megye) főszolgabírája tette 1851. július 6-án. Az ítéletet október 2-án hirdették ki, bűnösnek találták Haynau táborszernagy 1849. július 1-jén és 19-én kihirdetett rendeletei⁶ alapján a közrendet megzavaró demonstrációban. Dessewffy az ítélethirdetés napján meg is kezdte kéthónapos büntetését a hírhedt pesti Új-épületben.⁷

Dessewffy az 1840-es években rendszeresen vezetett naplójegyzeteket, de fiktív levélformában is megőrkítette emlékeit. Fogsága egész ideje alatt részletesen dokumentálta rabtársai nevét, büntetésük idejét, és hogy hová szállították őket tovább az Újépületből. Felsorolásából kiderül, hogy a vele egy időben vizsgálati ott levők közül sokakat az ítélethirdetés után átszállítottak más börtönökbe, hogy ott töltsék le végleges büntetésüket. Őket többnyire még a szabadságharc alatti tevékenységükért állították hadbíróság elé. A felsorolásban szerepelnek azonban olyanok is, akik Dessewffyhez hasonlóan csak pár hónapos börtönbüntetést kaptak. Ők valamilyen kisebb vétséget követtek el, mint például a március 15-i jeles nap megünneplését, lázító beszédet tartottak, szervezkedés gyanúja merült fel velük szemben. Dessewffy naplójában igen részletesen tárja eléink a börtönélet mindennapjait, a megtorlás áldozatainak életkörülményeit.

A szöveget betűhíven, a régies szavak és kifejezések, a központosítás és helyesírás változatlanul hagyásával közöljük. A szövegben előforduló személyneveket is változatlan formában közöljük.⁸

Újépületi korszak

October 2^{án} a hadbíró elébe ismét meghivatván, nagyon megvalék lepetve, midőn a helyett hogy – mint gondolám – a vallatás folytatattott, vagy rendes hadi törvényszék tartatott volna felettem (mely utolsót annál inkább hihetém, mert a hadbíró esetemre egy Haynau féle rendeletet emlegetett⁹, melyben Strangról¹⁰ volt szó, 's így illy esetnek fölmentése is rendes hadi törvényszéket igénylendett) – a bíróság már kész ítélettel várt, mely minthogy csak summarie¹¹ hozatott: minden kérdezősködés nélkül előttem azonnal kihirdettetett. Az ítélet 2 hónapi Proffosen arrestre¹² szolt, és személyem a jelen levő Profosnak¹³ azonnal bíróilag resignáltatott¹⁴.. Ezen profós (Rajko) azelőtt a donmigueleknék¹⁵ szolgált, de átment

⁶ Haynau 1849. július 1-jén győri főhadiszállásáról bocsátotta ki proklamációját, amelyben felsorolja mindazokat a tényeket és cselekedeteket, amelyek alapján haditörvényszéki eljárást fognak indítani. Egyidejűleg utasítást adott ki a magyarországi és az erdélyi haditörvényszékek számára, melyben a forradalomban kompromittált tisztek és hivatalnokok részére előírt igazoló eljárást szabályozta, és meghatározta a lehetséges büntetések formáit is: kivégzés, börtön, fegyház, sáncmunka, pénzbírság, és a deportálás is szóba került. Július 19-én Pesten kiáltványában Haynau szemrehányást tett Buda és Pest német lakosságának, amiért azok részt vettek a szabadságharc eseményeiben. Megfenyegette azokat, akik ellenállást mernek tanúsítani. A kiáltványt közli Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*. 4. kiadás. Budapest, é. n., 285–287.

⁷ Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1851-8/98.

⁸ Dessewffy Gyula Mór naplója. 2. köt. ff. 88–96. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Quart. Hung. 4315.

⁹ Dessewffy valószínűleg Haynau 1849. július 1-jén kibocsátott kiáltványára utal.

¹⁰ Strang – ném. kötél, azaz kötél általi halálbüntetés

¹¹ summarie – fr. összegezve, röviden összefoglalva

¹² Arrest – ném. fogság

¹³ Profos – ném. börtönőr, foglár

¹⁴ resignáltatott – jóváhagyatott

¹⁵ a portugál infánsról elnevezett 39. (Dom Miguel) sorgyalogezredben

az ellenséghez; könnyen lehetett volna ez én profosom mint hadbíróé[!]; 's most szinte¹⁶ az én profosom ugyan, de ő rendelkezik felettem. Haza már nem is bocsájtattam, csak Iglódy exhonvéd segítségével jutottam az Angolkirálynénál¹⁷ lévő félig meddig ez esetre kész packtárczához, melyből azonban minden írószert a profos gondosan ki vett, mert itt írni csak a hadbíró engedelmeivel jelentetés után szabad és csak a profos szobájában.

A' Pavillon N^{ro}. V 2^{ik} emeletébe 41^{ik} számú szobába szállásoltatám. Konyhából nyíló nagy szoba volt ez, két ablakai felső nyílásukig befalazták, s azon felül rostély, – antique falak itt ott korommal, írónnali felírások, nevek, caricaturák, a rabok unalmának eredménye, – különösen egy ablaknál egy nagy Vettermörder¹⁸-es, Zopfos, stecheres¹⁹ német, monopolbeli szivarral szájában, fején egy nagy czilinder – kalap, mellyen ajtó, rostélyos ablakajtó és kémény rajzolva lévén házat képezett, 's mi e kalapot Neugebaunak²⁰ neveztük. A' falak mellett széltében és hosszában nyolcz ágy volt (inkább az ugynevezett prits) szalma zsákkal, ponyvaforma szakadhatlan szenyés, bolhapikkelyes lepedővel és felvarratlan zsiros paplannal, azonban majd minden laktársomnak volt saját fejpárnája. A káplár kinek a profos általadott volt egy ágyra mutatott, mint leendő hálósobámra, a vas kemencze mellett volt ez, helye majdnem a szoba praesidiumát²¹ tevé, és egyedüli vas ágy volt ez a' szobában. Mondják hogy Csányi²² helye lett volna ez, mi előttem igen becsesté tevé. A szoba szárnyához hasonlított leginkább, közepén egy fenyő asztal, rendetlenség, és piszok tevék a szoba többi characteristicáját. – Nézzük most laktársimat! Nem szándékom őket characterisálni, de azon örültem hogy a társaság sem nem hautvolé²³ – sem nem a legalsó osztályból való, hanem ugynevezett középrendű. Név szerint: Bérczy (másként Belkovics) János²⁴, volt honvéd kapitány 's szabadkai vészbíró (még ítélet nélkül). – Dienes Lajos²⁵ volt erdélyi élelmezési 's felszerelő biztos, ki forradalmi hivatalát most is folytatja miután most itt is élelmezési biztos, a menyiben Menage director²⁶, dapiferorum magister²⁷, szóval befi-

¹⁶ szinte – szintén

¹⁷ az Angolkirálynő szállodában Pesten

¹⁸ Vettermörder – ném. ebben az összefüggésben ez a keményített állógallér elnevezése

¹⁹ stecher – ném. szemcsíptető, félszeműveg

²⁰ Neugebau – ném. Újépület

²¹ praesidium – lat. elnökség

²² Csányi László (1790–1849): 1823-tól aktívan rész vett Zala megye politikai életében. 1847-től bekapcsolódott az ellenzék országos szervezésébe, belépett a pesti Ellenzéki Körbe. 1848. március 17-én beválasztották a Közbátorsági Bizottmányba. 1848. december 31-én Kossuth kinevezte Pest-Buda, majd Erdély tejhatalmú kormánybiztosává. 1849. május 1-jén nevezte ki Kossuth a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium élére. 1849. augusztus 13-án Világosnál került fogságba. Felségárulás vádjával halálra ítélték. Az ítéletet 1849. október 10-én végrehajtották.

²³ Hautvolé – fr. felső tízezer

²⁴ Belkovics János (1808–1867): Jogot végez, majd 1829-től ügyvéd, 1837-től jegyző Oravicán. 1849 februárjában a Délvidék kiűritésekor Szabadkára menekül. Márciustól százados a Bács megyei honvédsereg 3. zászlóaljánál. Április közepétől ülnök a szabadkai rögtönítélő törvényszéknél. A szabadságharc után kötél általi halálra, majd négy év várfogságra ítélik. Büntetését Josephstadt-ban tölti le. Szabadulása után ügyvédként dolgozik.

²⁵ Dienes Lajos (1816–1874): 1834–1839 között önkéntesként szolgált az 1. huszárezredben, majd tanárként dolgozott a pesti Vakok Intézetében. 1848-ban önkéntesként részt vesz a délvidéki harcokban. 1849-től már honvéd hadnagy. A szabadságharc után hosszabb vizsgálati fogságot szenved. Később újságíró lesz. A kiegyezés után minisztériumi, majd nyomdai hivatalnok a fővárosban.

²⁶ Menage direktor – fr. gazdasági igazgató

²⁷ Dapiferorum magister – lat. asztalnokok mestere

zet 's ad ebédet 10 pfrtért naponként levest hust és Zuspeist²⁸. Magassy Józsi²⁹ komáromi capituláns³⁰, gyönyörűn hímezvén Kosuth arcképének kivarrásaért van itt 2 hónapi vasban. – Bukovics³¹ pesti orvos, Nikl³² kőműves, Vartulat³³ budai lakatos, és Obel Márton³⁴ erdész (az általánosan nevezett Jager³⁵). Ezek utóbbi laktársaim, mind apróbb vétségek miatt voltak itt, 's kik később hamarabb ujabbakkal cseréltettek ki: így Nikl még Oct. 4^{én} szabadult ki, 's helyébe jött Némethy Imre³⁶, nevelő, socialista, ki néhányunknak francia mestere lön. Rövid ideig laktársaim voltak még következők: Segesváry³⁷ – dabasi bíró –, Tóth, baromkovács, – továbbá Schmiedt János³⁸ szihalmi kántor, Dienesnek rendes ugy-nevezett Stichblattja³⁹, kit közönségesen csak Kántor vagy Kántrixnak hívtunk. Az October 30^{án} érkezett régi barátom Tatay Pál⁴⁰ néhány napig szinte laktársom lön, valamint Novb.

²⁸ Zuspeis – ném. köret, körítés

²⁹ Magassy József (1824–1864): őrmester az 1. honvédszászlóaljnál, majd 1849 júliusától hadnagy a komáromi katonai szállítóknál. A komáromi várórség főhadnagyaként tette le a fegyvert. Kossuth arcképének kihímzése és terjesztése miatt ítélték el 1851. szeptember 4-én két hónapi börtönbüntetésre vasban. A kiegyezés után aranyhímző Pesten.

³⁰ kapituláns – kapituláns, a komáromi vár védőivel együtt tette le a fegyvert 1849. szeptember 27-én.

³¹ Bukovits János: 1851. augusztus 25–26-án éjjel ittas állapotban egy kocsmában a magyar forradalmi „agitátorokat” éltette, és szidalmazta a kormányt. Ezek miatt az izgató kijelentések miatt vádat emeltek ellene. 1851. szeptember 2-án hirdették ki ügyében az ítéletet, mely hatheti várfogságra szolt vasban.

³² Nickl István: Előszálláson (Fejér megye) született, 1851-ben harmincnégy éves, kőművesmester. A vád ellene a magyar forradalomban való részvétel, 1851 szeptemberében tartóztatták le. 1848–1849-ben több köztörvényes büntetést követett el, emellett lázító beszédekkel mondott, és a honvédsereg számára toborzott. Ujvári Ignác dunaföldvári lakost az aradi vérbíróság elé kísérte. A vádak közül csak a toborzást ismerte el. Végül csak a köztörvényes bűnökért folytatták le vele szemben az eljárást.

³³ Joseph Wartulat: Budai lakatos. A vád ellene csendőrséggel szembeni ellenállás volt. Háromhavi fegyházra ítélték vasban.

³⁴ Obel Márton: 1851-ben huszonnyolc éves, Zitzendorfban (Ausztria) született. A vád ellene fegyverrejtegetés. 1851. szeptember 8-án éjjel egy gyutacsos puskát szerzett magának illegális úton. Azt hitte, jogosult a fegyvertartásra mint volt alerdesz. Az ítéletét 1851. szeptember 12-én hozták meg, ez háromhavi várfogságra szolt vasban.

³⁵ Jäger – ném. vadász

³⁶ Némethy Imre: 1852-ben huszonhét éves, szegedi születésű magánnevelő, 1848-ban került kapcsolatba Simonyi Antallal (lásd a 83. sz. jegyzetet), s ezt követően szocialista művek fordításában és terjesztésében vett részt.

³⁷ Segesváry István: Alsódabasi birtokos, a cs. kir. statárius bíróság ülnöke. A vád ellene csendőrséggel szembeni engedetlenség volt. 1851. október 17-én hozták meg az ítéletet, mely szerint az október 10-e óta eltöltött vizsgálati fogság volt a büntetése.

³⁸ Johann Schmidt: 1851-ben huszonhét éves, katolikus segédlelkész Irsa községben, később tábori pap a 95. honvéd zászlóaljnál. 1849 júliusáig nem vett rész a harcokban, akkor Perczel Mór felszólította, hogy tábori papként működjön közre. Görgény csapatával együtt esett fogságba. A feljegyzés szerint a vizsgálat végével szabadon bocsátották, elmarasztaló ítélet nem született ellene.

³⁹ Stichblatt – ném. céltábla

⁴⁰ Tatay Pál: Hidekkúton (Tolna megye) született, 1851-ben harmincegy éves, ügyvéd. 1849. május elejétől kezdve a Pesten felállított rögtönítélő bíróságnál jegyző és civil ülnök 1849. június végéig. 1851. november 8-án kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélték. 1852. április 10-én büntetését uralkodói kegyelemből a vizsgálati fogság beszámításával négyévi várfogságra enyhítették, a vagyonelkobzást fenntartották.

26^{ától} Oroszhegyi Szabó Józsa⁴¹ (kit a 36 közt szinte felakasztottak névleg⁴²) és pár napal később egy óbúdai lakatos is.

Szobánkból nyílt ajtó egy másikba, itt Wimpeller Sándor⁴³ lakott egyedül, – gallicziai, azelőtt császári hadnagy, később a magyaroknál szolgált. Evvel jobban ismerkedvén meg többnyire szobájában voltam, hol vele 's Nikolássy Sándor⁴⁴ olasszal Némethy Imrétől francziául tanultam, sachoztam⁴⁵, vagy néha theáztunk stb. E' külön szobában nem háborgatván a sokaság által – kedvencz szobám volt, falain a lengyel egy pár tájképet stb kirajzolta; különösen egy tömlőcz ablakból Krisztusnak imádkozó képe nézett ki, – mintha ő is fogolytársunk volna –, az bizonyos hogy szabadelvű lévén ha élt volna szinte rebellis leendett. – Sajnáltam a fali képeket midőn November elején a szobák kimeszeltettek, és még inkább sajnállám hogy az általános meszelés után e szomszéd szobát nem kapta többé vissza Wimpeller, hanem Némethyvel a 46^{ik} számba szállásoltatott. Ezután e szoba lön francia iskolánk és cassinónk, falait újra és igen csinosan kezdik rajzolni uj lakóik. Szomszédaszobánkba a meszelés után egy Rak nevű austriai kapitány (számvevő) szállásoltatván bár igen jószívű német volt is ez: de a szoba előbbi popularitását a legalabb ex offo⁴⁶ sárgafekete⁴⁷ tiszténel visszanyerni nem tudá.

A' többi, feltűnőbb vagy ismerősebb fogolytársaim névsora következő:

Okruczy Aurel⁴⁸ – egyedüli sárosi ismerősöm, még ítélet nélkül, – ki eddig csak egyedül képviselte Sáros megyét a Neugebeuban.

⁴¹ Oroszhegyi Szabó Józsa (1822–1870): író, az Életképek és a Pesti Divatlap munkatársa. A forradalom kezdetétől a kultuszminisztérium hivatalnoka, majd szabadcsapatot vezetett őrnagyi rangban. Távollétében 1850 szeptemberében elítélték, majd ez év novemberében vették őrizetbe Erdélyben, Bálványosváralján. 1851. december 4-én kötél általi halálra ítélik, 1852. április 10-én uralkodói kegyelem folytán az ítéletet tízévi várfogságra változtatják a vizsgálati fogságban eltöltött idő beszámításával. Büntetését Josefstadtnban töltötte le. 1857-ben orvosi diplomát szerez, majd orvosként dolgozik Havasalföldön és Törökországban. 1868-ban tér haza.

⁴² 1851. szeptember 21-én az Újépület melletti fapiacon harminchat, távollétében halálra ítélt emigráns nevét bitófára szegezték. Közéjük tartozott Almásy Pál, a képviselőház alelnöke, Andrássy Gyula gróf, Batthyány Kázmér gróf, a Szemere-kormány külügyminisztere, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár hadügyminiszter.

⁴³ Wimpeller Sándor (1827–?): Lengyel születésű, 1849 márciusától alhadnagy a 12. gyalogezrednél Galiciában. 1849 júniusában megszökött innét, és beállt Magyarországon a lengyel légióba. Ugyanitt a nyári hadjárat során főhadnagy, majd százados lett. A fegyverletétel után török földre menekült. 1851 márciusában illegálisan visszatér, Pancsován elfogták, és a pesti hadbírószágon egy év vizsgálati fogság után tíz év várfogságra ítélik. 1857. június 26-án megszököik a jofestadti várhör-tönből, és Poroszországba menekül.

⁴⁴ Nikollássy Alexander: Alhadnagy. A kihallgatási jegyzőkönyv szerint Törökországból tért vissza, mivel az ottani osztrák konzul, Hauslab generális büntetlenséget ígért a hazatérteknek. Az 1851. december 1-jén kelt ítéleti javaslat bűnösnek találta hűtlenségben, katonai rangjától való megfosztás, kötél általi halál, vagyoneklkozás szerepelt a javaslatban.

⁴⁵ sach – ném. sakk

⁴⁶ a Rak nevű kapitány Joseph Rack; ex offo – lat. hivatali minőségében

⁴⁷ sárga-fekete – a császárhűek gúnyneve, a Habsburg császári lobogó színeit alapul véve

⁴⁸ Okrutzky Aurél (1824–1902): ügyvéd, 1848. november–decemberben titkár Irányi Dániel felsőmagyarországi kormánybiztos mellett, majd honvéd főhadnagy, 1849 áprilisától a kecskeméti vegyes rögtönítélő törvényszék, majd a pesti véstörvényszék katonai ülnöke. 1849. június végén a forradalmi állami véstörvényszék jegyzője. 1851. október 15-én hozzák meg ellene az ítéletet: kötél általi halál és teljes vagyoneklkozás. 1852-ben április 10-én uralkodói kegyelem folytán négy év várfogságra változtatják az ítéletet a vizsgálati fogság beszámításával. Josefstadtnban raboskodik. Később Abafi néven közjegyző Szegeden.

Bonis Samu⁴⁹, Oct. 7^{én} 10 évi várfogságra ítéltetett.
 Geszner Elek⁵⁰ előbbinek laktársa, volt honvéd, még ítélet nélkül.
 Josipovics Antal turopoljai gróf⁵¹, 10 évre – és
 Csiky⁵² hevesi korm.biztos 6 évre vitettek el Novb 7^{én} Kupfsteinba.
 Besze János⁵³ (esztergomi) 10 évre vitetett Theresienstadtba Nov. 12^{én}.
 Murgu⁵⁴ szinte Oct 7^{én} ítéltetett el 4 évre.
 Luzsínszky Pál 10 évre.⁵⁵
 Osztrovszky Géza⁵⁶ 6 évre (szegedi)

- ⁴⁹ Bónis Sámuel (1810–1879): ügyvéd, 1839–1840-tól kezdve a reformországgyűléseken Szabolcs megye követeként vett részt. Az első népképviselői országgyűlésen a Szabolcs megyei tisztalóki választókerületet képviselte. Deák Ferenc minisztériumában az úrbéri és büntető osztály osztályfőnökségével bízta meg. 1848 decemberében a koronát Debrecenbe menekítette. 1849-ben Vukovics Sebő igazságügy-miniszter mellett államtitkár, a hadseregben kormánybiztos volt. Görgeyvel vount Világosra. A bukás után tíz hónapig bujdosott, majd elfogták, 1851. május 28-án kötél általi halálra ítélték, de 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán ítéletét tízévi várfogságra enyhítették. 1856-ban kegyelemmel szabadult.
- ⁵⁰ Geszner Tamás Elek (1818–1891): Jogot végzett, ügyvéd, Pest város aljegyzője. 1848 novemberétől részt vett a bácskai harcokban. 1849 márciusától főhadnagy az 1. honvéd vadászrezredben, júliusban százados a Marosvásárhelyen alakuló, majd az aradi tartalékhadtesthez beosztott 3. vadászrezrednél. 1849 őszétől ismét jegyző Pesten. 1850 nyarán letartóztatják, mert a szabadságharcban egy ideig véstörvényszéki ülnök volt. Több év várfogságra ítélik, büntetését Josefstadtnban tölti le.
- ⁵¹ Jozipovich Antal gr. (1806–1874): turmezei gróf, 1839-től ennek a kerületnek a képviselője a pozsonyi országgyűlésen. 1848-ban kinevezték Zágráb megyei főispánná. A szabadságharc alatt Debrecenben a kegyelmezési legfőbb törvényszék bírója. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosott, majd elfogása után az Újépületbe került, itt 1851. október 7-én felségsértésért halálra és javának elkobzására ítélték, azonban az ítéletet tízévi várfogságra változtatták. Rabságát Kufsteinben töltötte, 1857-ben általános kegyelemmel szabadult.
- ⁵² Csiky Sándor (1805–1892): Ügyvéd, liberális politikus Egerben. 1848 nyarán a helyi nemzetőrség századosává és országgyűlési képviselővé választják. 1849 januárjában és júliusában az egri népfelkelők szervezője és egyik parancsnoka, részt vesz a császári, illetve cári csapatok elleni harcokban. A szabadságharc végén emigrál, de 1850 nyarán hazatér. 1851. szeptember 13-án kötél általi halálra ítélik, majd uralkodói kegyelem folytán hat év várfogságra módosítják büntetését. 1854-ben kegyelmet kap. 1860-ban Eger polgármesterévé, 1861-ben országgyűlési képviselővé választják. A provizórium bevezetésekor lemond. 1867-ben ismét országgyűlési képviselő, a Függetlenségi Párt tagja, nem szavazza meg a kiegyezési törvényeket.
- ⁵³ Besze János (1811–1892): liberális politikus, ügyvéd. 1848–1849-ben Esztergom képviselője, nemzetőr őrnagy Komáromban, népfelkelést szervez. 1849 júliusában Fejér vármegye kormánybiztosa. Világos után bujdosik, majd elfogják. 1850. december 23-án kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélik, 1851. szeptember 13-án kegyelemből tíz év várfogságra ítélik, amiből hét évet töltött le. 1861-ben Esztergom képviselője.
- ⁵⁴ Murgu Euthim (1806–1870): bölcséleti doktor, ügyvéd, országgyűlési képviselő, 1848. március 15-én szabadult börtönéből. Büntetését azért kapta, mert a románoknak a szerb görög-keleti püspökség fennhatósága alól történő kivonása mellett agitált. Szabadulása után Krassó vármegye képviselője lett. 1848. június 27-én a kormány beleegyezésével Lugoson román népgyűlést hívott össze. Itt kimondták, hogy készek támogatni a magyar kormányt, amennyiben román vezetőket kapnak, és belügyeik rendezésében a román nyelvet használhatják. 1850. július 6-án hirdették ki az ítéletét: teljes vagyonelkobzás és kötél általi halál. 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán ezt négyévi várfogságra változtatták. Szabadulása után visszavonultan élt.
- ⁵⁵ Luzsénszky Pál báró (1792–1869): földbirtokos, 1848-ban kassai radikális képviselő, élelmezési kormánybiztos Perczel Mór seregében. 1850. szeptember 30-án kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélik, majd 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán tíz év várfogságra. Theresienstadtnban raboskodik, 1856-ban szabadul.

Pajor⁵⁷ hadbíró 's vészbíró 4 évre
 Ragályi Miksa⁵⁸ (gömöri) 4 évre
 Sillye Gábor (hajdusági) 10 évre⁵⁹
 Bozskó⁶⁰ (aradi korm. biztos) 10 évre
 Bernáth⁶¹ (ungi) 4 évre
 Hodossy⁶² (bihari) 2 évre
 Haczell⁶³ (abauj megyei) 6 évre
 Jakovics Józsi⁶⁴ (sárosi kormbiztos) 6 évre

- ⁵⁶ Osztróvszky József (1818–1899): szegedi ügyvéd, királyi biztos, 1850. szeptember 30-án felségserzésért vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélték. Az ítéletét kegyelemből hatévi várfogságra változtatták. 1852. október 2-i dátummal az ítéletet az uralkodó négy évre mérsékelte. Dessewffy naplójában helytelenül szerepel a keresztnéve.
- ⁵⁷ Pajor István (1798–?): 1822-től ügyvéd, a forradalom kitörésekor az Apponyi család magántitkára. 1848 októberében hadbíró hadnagy a 9., 10. és 38. honvédszászlóaljnál. 1849. január 24-től hadbíró százados a 10. honvédszászlóaljban. Február 20-tól közbíró a nagyváradai rögtönítelő vegyes törvényszéknél. A világsíki fegyverletételnél esik fogságba. Négy év várfogságra ítélik, amit Josefstadttban tölt le. 1857-től ügyvéd Kolozsváron, majd Makón. Később közjegyző Nagykátán, főbíró Csongrádon, majd ismét ügyvéd.
- ⁵⁸ Ragályi Miksa (1811–1894): 1843–1844-ben az országgyűlés gömöri követe. 1848 júniusában nemzetőrkapitány, decemberben tornai kormánybiztos. 1849 márciusában Szemere megbízásából Torna vármegye kormánybiztosa lett, majd májustól tornai főispán. 1851. október 10-én halálra ítélték, de ítéletét négy év várfogságra változtatták, amit Josefstadttban töltött le. 1861-ben az országgyűlés putnoki követe, a gömöri református egyházmegye gondnoka.
- ⁵⁹ Sillye Gábor (1817–1894): ügyvéd, politikus. 1848-ban képviselő. A szabadságharc alatt a hajdúböszörményi nemzetőrség századosa. Megszervezi a Bocskai-huszárezredet. A bukás után halálra, majd tíz év várfogságra ítélik. Hét évet raboskodik Josefstadttban, kiszabadulását követően a Gazdasági Lapok szerkesztője. 1861-től a hajdúk főkapitánya, majd Debrecen főispánja.
- ⁶⁰ Boczkó Dániel (1789–1870): ügyvéd, politikus. Politikai pályafutását 1825-ben kezdte, 1848-ban országgyűlési képviselő volt. Az OHB 1848. október 11-én Békés, Csanád, Csongrád megye és Szeged város, majd Arad megye kormánybiztosává nevezte ki. 1849-ben Erdély tejhatalmú kormánybiztosa. 1851-ben halálra ítélték, ezt később tízévi várfogságra változtatták. Büntetését a kufsteini és az olmützi börtönben töltötte, 1856 decemberében szabadult. 1861 után ismét bekapcsolódott a politikai életbe.
- ⁶¹ Bernáth József (1802–1860): 1848-ban országgyűlési képviselő, a szabadságharc alatt 1848. november 27-ig szervezte a bihari népfelkelést az OHB megbízásából. A szabadságharc leverése után letartóztatták, és két évig vizsgálati fogságban tartották Pesten. 1851. október 7-én halálra ítélték a hadbírósg, majd megváltoztatták az ítéletet négy év várfogságra és vagyona elkobzására. Büntetését Josefstadttban töltötte, 1853. szeptember 9-én szabadult. 1856-ban birtokait is visszakapta.
- ⁶² Hodossy Miklós: Nagyváradon született, 1850-ben ötvenhárom éves. 1848 őszétől a szabadságharc végéig kormánybiztos Nagyvárad környékén. 1850. szeptember 16-án vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélték. 1851. október 7-én uralkodói kegyelem folytán kétévi várfogságra enyhítették ítéletét, ebbe beszámították a vizsgálati fogság idejét is, a vagyonelkobzás továbbra is érvényben maradt.
- ⁶³ Haczell Márton (1802–1858): Nyíregyháza polgármestere, majd 1848. július 6-tól országgyűlési képviselő. 1848. október 13-tól december közepéig Újvidéken volt kormánybiztos. 1849. április 18-án Kossuth kinevezte Bács megye, a Csajkás kerület, Szabadka és Zombor városok kormánybiztosává. 1849 októberében esett fogságba. 1851. október 7-én halálra, majd hat év várfogságra ítélték. Előbb Olmützbe, majd 1852 júniusában Josefstadttba került. 1856. április 5-én szabadult.
- ⁶⁴ Jakovich József (1811–1863): ügyvéd, politikus. 1848-ban országgyűlési képviselő. Tagja lett az 1849. április 5-én alakult Radical Pártnak, amely Magyarország teljes önállóságát, függetlenségét tűzte ki célul. 1849. április 28-án Sáros megyébe küldték Luzsénszky Pál báró kormánybiztos mel-

Komáromy Jósi (abauji) 6 évre⁶⁵
 Farkasényi⁶⁶ (kassai) 2 évre
 Madocsányi (liptói) 6 évre⁶⁷
 Návay⁶⁸ – 2 évre
 Mán⁶⁹ 4 és Mihály⁷⁰ 6 évre- Nov. 28^{án} Munkácsra vitettek.
 Nyáry Pál – 6 évre⁷¹
 Szeless⁷² –10 – (Oct 7 előtt is itt volt)
 Csértán⁷³ (zalai kormbiztos) 6 –

lé mint segédbiztost. 1851. október 7-én hat év várfogságra ítélték, 1856. július 14-én szabadult. Később ügyvédként tevékenykedett.

- ⁶⁵ Komáromi (Komáromy) József: nemzetőrként részt vett a második kassai csatában, 1848 végétől Abauj vármegye kormánybiztosa. 1850. szeptember 16-án kötél általi halálra ítélik és vagyonelkobzásra. 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán hatévi várfogságra módosítják a büntetést a vizsgálati fogság beszámításával.
- ⁶⁶ Farkassány Sámuel: Kassán született, 1850-ben ötven éves, ügyvéd és földbirtokos. Már 1848 márciusában a lakosságot lázító beszédeket tartott Kassán, a nagyterem több kormánypárti személy – például Metternich herceg, Apponyi György gróf, Jósika Sámuel báró, Wirkner Lajos, Zsedényi Ede – nevét nyilvánosan elégette. 1848. október 14-én a Honvédelmi Bizottmány kormánybiztossá nevezte ki a magyar északi hadsereghez, népfelkelést szervezett Kassa, Eperjes, Bártfa környékén. 1850. október 14-én hozták meg ellene az ítéletet: bűnös felségárulásban, a büntetés kötél általi halál, vagyonelkobzás. 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán az ítéletét kétévi várfogságra változtatták, amibe beleszámított a vizsgálati fogságban töltött idő, a vagyonelkobzás továbbra is fennmaradt.
- ⁶⁷ Madocsányi Pál (1807–1845): 1832-ben Liptó megye követe, 1848-ban Árva megye főispánja, majd az északi megyék és bányavárosok kormánybiztosa. Világos után halálra, majd hat év várfogságra ítélik, Josefstadtnban raboskodik, 1855-ben szabadul. 1861-ben trencsényi főispán, 1865-ben képviselő.
- ⁶⁸ Návay Tamás (1815–1879): pályafutását Csanád megye aljegyzőjeként kezdte, majd 1842-től már a megye másodalispánja. Tagja volt az 1832–1836-os és 1839–1840-es országgyűlésnek. 1848-ban Csanád vármegye főispánja, és így tisztségénél fogva a felsőház tagja. Az OHB megbízásából 1848. december 4-től Csanád megye teljhatalmú kormánybiztosa. A hadbírság halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. Az uralkodó az ítéletet két év várfogságra enyhítette. 1861-től ismét bekapcsolódott a politikai életbe Makó országgyűlési képviselőjeként, 1867-től Csanád vármegye főispánja.
- ⁶⁹ Mán József (1817–1876): 1848–1849-ben képviselő, kormánybiztos, 1851-ben négyévi várfogságra ítélték, 1861-ben képviselő, Máramaros megye főispánja, 1867-től újra főispán.
- ⁷⁰ Mihályi Gábor (1807–1875): Joódon (Máramaros megye) született, 1850-ben negyvenkét éves. Korábban Máramaros megye másodalispánja, 1848 júniusában a megye visői választókerületének országgyűlési képviselője. 1848 augusztusától kormánybiztos a megyében. Ítéletét 1850. szeptember 16-án hozták meg: vagyonelkobzás és kötél általi halál. 1851. október 7-én uralkodói kegyelem folytán ezt hatévi várfogságra enyhítették, a vizsgálati fogság beszámításával, a vagyonelkobzás fenntartásával.
- ⁷¹ Nyári Pál (1806–1871): 1848-ban Pest megye alispánja, majd képviselő, a Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, a Békepárt egyik vezére. Szervezte a honvéd hadsereget, támogatta a vésztörvényeszekek felállítását. 1850. augusztus 3-án hozzák meg az ítéletet: kötél általi halál, teljes vagyonelkobzás. 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán ezt hét év várfogságra módosítják a vagyonelkobzás fenntartásával. Büntetését Josefstadtnban töltötte le. 1861-ben a Határozati Párt tagja, képviselő. A kiegyezéssel nem ért egyet, a balközép tagja.
- ⁷² Szeles Lajos (1812–1852): Ordáson (Pest megye) született, 1851-ben harmincnégy éves, ügyvéd Pesten és földbirtokos. 1848 nyarán a dunapataji kerület országgyűlési képviselője. 1849. február végétől Pest megye Solt kerületének kormánybiztosa. Vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélik. Az ítéletet 1851. október 7-én uralkodói kegyelem útján tízévi várfogságra enyhítik, ebbe a vizsgálati fogságban töltött idő is beleszámít, a vagyonelkobzás fennmaradt.

Eötvös Mihály⁷⁴ – 2 –

gróf Kún⁷⁵ (székely) 6 –

Szentiványi Jenő⁷⁶ (liptói) 6 –

és Fiáth (fehérmegyei) 4 évre⁷⁷

Hunkár⁷⁸ még Oct. 8^{án} vitetett Komáromba 4 évre.

Kemény⁷⁹, evang. ifju pap egy predicatioért 2 évi várfogságra vasban ítéltetvén Novb. 28^{án} Königs-Grätzbe vitetett.

Dombrády⁸⁰, Kopácsy⁸¹, Kóosa⁸² egriek 1 évre íteltettek

⁷³ Csertán Sándor (1809–1864): A liberális ellenzék mérsékelt szárnyához tartozott. 1845-től az egyik szervezője volt a zalai védegyeletnek, és vállalta az önkéntes adófizetést. 1848-ban a zalaegerszegi választókerület országgyűlési képviselője. 1848. október 8-án Kossuth Zala megye kormánybiztosává nevezte ki. A hadbíróság felségárulás címén 1850. november 11-én kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte. Ítéletét 1851-ben hatévi várfogságra módosították. Komáromban raboskodott, ahonnan 1854-ben szabadult.

⁷⁴ Eötvös Mihály: Nagybányán született, 1851-ben ötvenhárom éves, földbirtokos, Szatmár megye volt alispánja. A vád ellene felségárulásban való részvétel. 1848. október 21-én a Honvédelmi Bizottmány teljhatalmú kormánybiztossá nevezte ki Szatmár megyébe a román szabadcsapatok közeledésekor. 1851. augusztus 23-án vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélték. 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem által a vizsgálati fogság beszámításával kétévi várfogságra változtatták az ítéletét, a vagyonelkobzás érvényben maradt.

⁷⁵ Kuun Gotharg gróf (1803–1895): 1823-tól Hunyad vármegyében tisztviselő, 1830-ban alispán. 1848-ban az erdélyi országgyűlésen Hunyad vármegye követe, majd a megye főispánja. 1849-ben megjelent a debreceni országgyűlésen is. 1851-ben halálra, majd hatévi várfogságra ítélték, amit Komáromban töltött le. A kiegyezés után ismét a megye főispánja, az erdélyi református egyház főgondnoka.

⁷⁶ Szentiványi Jenő: 1850-ben harmincöt éves, Liptó megyei kormánybiztos 1848-ban. 1850. október 5-én vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélték. Az ítéletét uralkodói kegyelem folytán 1851. szeptember 13-án hatévi várfogságra változtatták a vizsgálati fogság beszámításával, a vagyonelkobzás érvényben maradt.

⁷⁷ Fiáth István (1812–1887): földbirtokos, székesfehérvári képviselő. 1848 decemberében Sopron megyében kormánybiztos, a császári csapatok elleni ellenállást szervezte. 1850. augusztus 21-én kötél általi halál és teljes vagyonelkobzás az ítélet, ezt 1851. szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán hat év várfogságra mérséklék, a vagyonelkobzás fenntartásával. 1852. október 2-án az uralkodó négy évre csökkentette a büntetést.

⁷⁸ Hunkár Antal (1783–1862): 1847–1848-ban az országgyűlés veszprémi követe. 1848-ban Veszprém, Sopron vármegye, Sopron és Ruszt kormánybiztosa. 1849 januárjától Bács vármegye teljhatalmú országos biztosa. Tagja volt a Függetlenségi Nyilatkozatot szerkesztő bizottságnak. A hadbíróság 1851. október 7-én halálra ítélte, majd büntetését négy év várfogságra enyhítették. 1861-ben országgyűlési képviselő.

⁷⁹ Kemény Sámuel: a vizsgálat idején harminc éves, Verboszon (Nyitra megye) született. Lázító beszéd ellene a vád: 1851. augusztus 19-én délelőtt Prónay Ágost báró temetési ünnepén az acsai evangélikus templomban beszédében a következőt mondta: „...most egyesülnünk kell, feláldoznunk, harcolnunk és győzniünk, és ha a nemzet egységesen lép fel, végül a kormánynak egyezkednie kell majd.” 1851. október 30-án két évi várfogságra ítélték vasban.

⁸⁰ Dombrády László (1811–1876): kilépett hadfi, takarékpénztári hivatalnok. 1848 tavaszán Heves megye 1. nemzetőrszázlójának századosává választják. Augusztusban alakulatával részt vett a délvidéki harcokban. Október 19-től főhadnagy, 1849. május 14-től százados a 26. honvédszázlójában a felső-tiszai, illetve az 1. hadtestben. Június elején áthelyezik a 95. zászlóaljhoz. A világosi fegyverletétel után sorozóbizottság elé állítják, de mint alkalmatlant elbocsátják. 1851-ben a pesti hadbírószágon március tizenötödike megünneplése miatt egy év elzárásra ítélik. A kiegyezés idején Heves megye levéltárnoka, a honvédegylet tagja. Eger város tanácsosaként anyagi okokból öngyilkos lesz.

Továbbá ítélet nélküliek még következtek:
 Simonyi Antal, kecskeméti, festész, socialismusért.⁸³
 Ács Károly, forradalmi pesti szolgabíró.⁸⁴
 Major József⁸⁵, borsodi guerilla őrnagy, – ki igen örült hogy elesett guerillái tiszteltetek meg a roskoványi sírkövel.⁸⁶
 Swentner Mihály⁸⁷ budai cath. káplán (gyönyörű szakállal)
 Takács, volt huszárkapitány⁸⁸
 Ilyésij János⁸⁹, – jász kunkapitány

⁸³ Kapácsy Ferenc: ügyész az egri érseki káptalannál. A vizsgálatot 1851. június 15-én kezdték meg el-lene. A vád forradalmi összejövetelelen való részvétel, dalok éneklése. Tizenkét havi börtönre ítélték vasban. 1851. november 9-én kegyelmi úton felezték a büntetését.

⁸⁴ Kósa György: Máramaroszigeten született, a vizsgálat idején harminckilenc éves. 1848–1849-ben nemzetőrhadnagy 1849. április 24-ig, azt követően magánzó Egerben. Pók György, Csiky Sándor, Dombrády László, Liesofsky József társaságában 1851. március 15-én este összejövetelet és megem-lékezést tartottak Pók György pincéjében. A szervezkedés vezetője Csiky Sándor volt. Kósa ítéletét 1851. június 28-án hirdették ki, egy évi börtönre ítélték vasban.

⁸⁵ Simonyi Antal (1821–1892): festő, fényképész, 1847-ben arra hivatkozva, hogy a portréfestészet-ben kívánja magát tovább képezni, Velencébe, Firenzébe és Rómába utazott, még ebben az évben járt Franciaországban is, ahol kapcsolatba lépett Fourier több hívével. Azzal az elhatározással jött haza, hogy Fourier eszméit népszerűsíteni fogja. Jó néhány munkát lefordított magyar nyelvre, több hívet is szerzett itthon. Letartóztatása előtt francia szocialistákkal készült kapcsolatba lépni. 1852. október 16-án hozzák meg az ítéletét, a büntetés maga a vizsgálati fogság. Az 1855-ös párizsi világi kiállításon aranyérmet kap. Pest legjobb fényképésze mintegy tíz éven át. Később statisztikai hivatali képviselő.

⁸⁶ Ács Károly (1824–1894): jogász, 1848. május és 1849. január között a váci járás szolgabírája. Ezu-tán a solti járásban tevékenykedett, szervezte a mozgó nemzetőrséget. 1849 májusában a pilisi já-rás szolgabírája. Világos után bujdosott, elfogták. 1851. november 19-én kötél általi halálra és va-gyonelkobzásra ítélik. 1852. április 10-én uralkodói kegyelem folytán hatévi várfogságra módosít-ják a büntetést, a vagyonelkobzás fenntartásával. Kiszabadulását követően nyelveket tanított, nyelvészeti szakmunkákat írt.

⁸⁷ Major József (1811–1898): Miskolc város tanácsnoka. 1849. június 18-tól a honvédsereg Borsod megyei osztályának vezénylő századosa a felső-magyarországi hadszíntéren. A szabadságharc után Pesten halálra, majd négy év várfogságra ítélik. Büntetését Kufsteinban tölti le. Később uradalmi tisztartó.

⁸⁸ A szóban forgó sírkő Roskovány és Pétermező határában állíttatott, ezért hol így, hol úgy van emlí-tés róla. [Dessewffy jegyzete a margón]

⁸⁹ Schwendner Mihály (1820–1885): esztergomi egyházmegyei római katolikus lelkész. 1848-ban a radikális papság köztársasági beállítottságú vezéralakja. 1849 januárjában kinevezték tábori lel-késznek. 1849. június 27-én, miután már korábban lemondott állásáról, elbocsátották a hadsereg-től. 1851. december 2-án halálra ítélték. Az uralkodó az ítéletét 1852. március 27-én hatévi várfog-ságra enyhítette. Josefstadthban raboskodott, az 1857. május 9-én kiadott amnesztia-rendelet követ-keztében nyerte vissza szabadságát. Plébános, majd 1867-től apát és a királyi gimnáziumok, vala-mint a főreáliskolák királyi biztosa.

⁹⁰ Feltehetőleg Takács Zsigmond (1816–?), aki 1834–1841 között az 5. huszárezredben szolgált, 1848. szeptember végén Pesten részt vett Lamberg Ferenc altábornagy felkoncolásában, később honvéd hadnagy, majd százados. 1852-ben húsz év sáncmunkára ítélték. Vö.: Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988. 594.

⁹¹ Illés János (1794–1867): tizenkilenc éven át töltötte be a nagykun kerület kapitányi tisztségét. 1830-ban már részt vett az országgyűlésen. 1848 nyarán megválasztották országgyűlési képviselő-nek. Az OHB 1849. február 5-én a jász kun kerületek teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki. Ez év május 31-én a Hétszemélyes Főtörvényszék bírja lett. Világos után egy ideig bujdosott, majd önként jelentkezett a pesti cs. k. haditörvényszéknél. 1852. május 5-én kötél általi halálra és teljes

Jakopovics⁹⁰, cath. káplán

Mamusic bácskai⁹¹ –

Putnik⁹² – bácskai vészbíró, s alispán

Ulm Károly⁹³, bácskai vészbíró, besorozott honvéd

Toldy Miklós⁹⁴, volt franciscanus guardián, 's guerilla volt.

Seres⁹⁵ – cath. pap.

Elek⁹⁶, – 9^{ik} zászlóalj őrnagy, volt osztrák tiszt, 's azért külön záratott el.

Dunyo⁹⁷, aradi vészbíró, volt honvéd százados

Tatay Pál⁹⁸, – volt pesti vészbíró

vagyonvesztésre ítélték. Később a vagyonvesztés fenntartásával tíz év várfogságra enyhítették az ítéletét. 1856-ban szabadult Josefstadtból. 1861-ben ismét bekapcsolódott a politikai életbe.

⁹⁰ Jakapovits Péter: katolikus káplán Alsóbagodon (Zala megye). 1851. augusztus 10-én kezdődött eljárás ellene, felségsértéssel és csendőrökkel szembeni ellenszegüléssel vádolták. Az ítélet 1851. december 2-án született: az 1851. július 11-én kezdődött vizsgálati fogság beszámításával tízhavi börtön vasban. 1852. május 31-én elengedték a büntetés hátralevő részét.

⁹¹ Mamuzics Alajos: szabadkai ügyvéd, a forradalmi rögtönítélő bíróság tagja 1849 júniusáig. 1851. október 30-án kötél általi halálra, vagyonelkobzásra ítélték. Uralkodói kegyelem folytán négyévi várfogságra enyhítették ítéletét, a vagyonelkobzás fenntartásával.

⁹² Putnik Béla (1820–?): ügyvéd és földbirtokos, 1848 júniusától Zombor város polgármestere. 1849 márciusától a zombori fehérsípkás önkéntesek, illetve a Bács megyei 1. honvédszászlóalj vezénylő századosa. Részt vesz a délvidéki harcokban, egy ideig ülnök a szabadkai rögtönítélő törvényszéknél. Április 8-tól a szabadságharc végéig Bács megye alispánja. Pesten halálra (1851), majd egy év elteltével hat év várfogságra ítélik. 1854-ben szabadul Josefstadtból. Később Zomborban gazdálkodik.

⁹³ Ulm Károly (1822–?): jogot végez, 1848 júliusától önkéntes az 5. honvédszászlóaljban. A délvidéki harcok során tizedes, majd november 20-án hadnagy lesz ugyanitt. 1849 márciusától százados Bács megye 1. mozgó nemzetőrszászlóaljánál a 4. hadtestben. Júliustól százados az előbbiből alakuló 138. honvédszászlóaljban. Egy ideig ülnök a szabadkai rögtönítélő törvényszéknél. A fegyverletétl után besorozzák, majd vészbíróvági működése miatt halálra, illetve négy év várfogságra ítélik. 1854-ben kegyelmet kap, kiszabadulása után távírdász Pozsonyban.

⁹⁴ Toldy Miklós József: nagykőrösi ügyvéd. Az eljárás ellene 1851. október 7-én indult meg azzal a váddal, hogy állítólag gerillavezér volt a forradalom időszakában. 1851. december 3-án bizonyítékok hiányában szabadon bocsátják.

⁹⁵ Sörös: Imre: kalocsai káplán és könyvtáros. A vizsgálat ellene 1850. szeptember 21-én indult meg, a vád felségárulás. Az ítéletet 1852. május 5-én mondták ki: vagyonelkobzás és kötél általi halál. 1852. március 27-én uralkodói kegyelem folytán tízévi várfogságra enyhítették az ítéletét, a vizsgálati fogság beszámításával.

⁹⁶ Elek Ferenc (1817–1888): A kassai katonai nevelőintézetben végez, 1835-től közvitéz a 34. gyalog-, majd hadnagy a 16. határőrezredben. 1848 áprilisában főhadnaggyá nevezik ki a 18. határőrezredhez, de ide már nem vonul be, hanem június 13-tól százados a 9. honvédszászlóaljban. 1849. február 9-től őrnagy, zászlóalj parancsnok ugyanitt. Június 29-től a kecskeméti újonctelep parancsnoka. Július 14-től a 129. zászlóalj parancsnoka, egyben dandárnok a 10. hadtestben. E beosztásban végül alezredes. A szabadságharc leverése után bujkál. 1851-ben elfogják, és tizenöt évi várfogságra ítélik Pesten. 1856-ban kegyelmet kap.

⁹⁷ Dunyov István (1815–1889): honvédszázados, vészbíró. 1848 októberében kinevezték az aradi vészbírószág hadnagy auditorának, a vizsgálati jegyzőkönyv szerint negyvennégy halálos ítélet fűződik a nevéhez. 1852. április 24-én hozták meg az ítéletet: vagyonelkobzás és kötél általi halál. Ezt uralkodói kegyelem folytán tízévi várfogságra enyhítették, beszámítva a vizsgálati fogság idejét s fenntartva a vagyonelkobzást.

⁹⁸ Tatay Pál: 1849. május elejétől 1849. június végéig a Pesten felállított rögtönítélő bíróságnál jegyző és civil ülnök. 1851. november 8-án felségárulásért vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélték.

Izkublics, vészbíró – zalából
 Lányi – volt tűzérőrnagy
 Alexi⁹⁹ szobrász, (Bathányi Lajos szobráért)
 A' nők közül ismeretesb nevek:
 gróf Teleky Blanka¹⁰⁰
 Lővey Klára,¹⁰¹
 Erdélyi Örzsi¹⁰², Balogh Irma (volt Balogh Pista exhonvéd)
 Osztrówszka, lengyel nő, grófnénak cizimezték és hitták.
 Utolsó éjjel behozták
 Meszlényinét¹⁰³
 Rutkayné¹⁰⁴ és Jubált¹⁰⁵. –
 Rövid időre apróságok miatt elítéltek közül emlékül írom fel még következők neveit
 Brunner¹⁰⁶ – pipakereskedő.
 Kanizsai¹⁰⁷ – hevesi pap.
 Varga János¹⁰⁸ – typographus

1852. április 10-én uralkodói kegyelem folytán a vizsgálati fogság beszámításával négyévi várfogságra módosították az ítéletét, a vagyonekobbzás fenntartásával.

⁹⁹ Alexy Károly: festő. A vád ellene egy ládika birtoklása a magyar forradalom vezetőinek figuráival. Mivel két bécsi illetékességű egyénnel szoros kapcsolatban állt, ügyét 1851. november 22-én átadták a bécsi hadbírósnak.

¹⁰⁰ Teleki Blanka grófnő (1806–1862): a magyar nőnevelés úttörője, 1846-ban nevelőintézetet szervez új pedagógiai elvek alapján, magyar tanítási nyelvvel. A szabadságharc alatt buzdító cikkeket ír, Világos után menekülteket bújtat. Tíz évre ítélik: hat évig az Újépületben, Kufsteinben, Laibachban raboskodik. Kiszabadulását követően főleg Párizsban él.

¹⁰¹ Lővey Klára (1821–1897): nevelő és tanítónő. 1846-ban a Teleki Blanka által alapított nőnevelő intézetben volt tanító. A szabadságharc alatt Debrecenben sebesült honvédek ápolásával foglalkozott. Világos után Pesten segítette a szegény sorsú honvédeket. 1851-ben tartóztatták le, az Újépületbe került, ahol két évig volt vizsgálati fogságban, majd Teleki Blankával együtt ötévi várfogságra ítélték. A büntetést Kufsteinben töltötte le. 1856-ban lejárt a büntetése, ezután ismét nevelőnő.

¹⁰² Erdélyi (Bernvallner) Erzsébet: a Teleki Blanka által vezetett nevelőintézet tanulója, a vizsgálat idején tizenhét éves. A vád: Teleki Blankával és Lővey Klárával együtt elkövetett felségsértés és Kossuth bankok rejtegetése. Az ítéletet 1853. május 25-én hozták: a tizenhárom hónapos vizsgálati fogság lett a büntetése.

¹⁰³ Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna (1806–1856): Kossuth Lajos húga, 1849 áprilisától az özszes tábori kórház főápolónője. Részt vett a Makk József-féle szervezkedésben. 1851 decemberében letartóztatták, 1852 tavaszán elhagyhatta az országot, ezt követően Belgiumban és az USA-ban élt.

¹⁰⁴ Rutkay Józsefné Kossuth Lujza (1810–1902): Kossuth Lajos húga. Világos után többször letartóztatják, 1852-ben emigrál. Belgiumban, az USA-ban, majd Kossuthal Turinban él.

¹⁰⁵ Jubál Károly (1818–1853): Kossuth gyermekeinek nevelője. Részt vesz a szabadságharcban. A Makk-féle szervezkedésben való részvétel miatt 1851 decemberében letartóztatják. 1853. március 3-án Noszlopy Gáspárral, Sárközy Somával és Andrásfy Károllyal együtt kivégezik.

¹⁰⁶ Brunner Ferenc: pipakészítő, 1851. november 18-án házkutatást tartottak a gyárában, itt különböző tiltott tárgyakat, „izgató” pipákat találtak. Ezek birtoklásáért hatheti elzárásra ítélték.

¹⁰⁷ Kanizsai Károly: Kassán született, katolikus pap Tiszaörsön. A vád ellene a törvényes hatóságok előírásainak megsértése, ugyanis 1851. augusztus 8-án a templom ajtajára kitett hivatalos hirdetményt a fegyverek azonnali beszolgáltatásáról letépte. 1851. szeptember 17-én kéthavi börtönre ítélték.

¹⁰⁸ Varga János: A vizsgálat idején harminchárom éves, nyomdai szedő. Holeczy Dénessel és Kenderessy Lajossal együtt helyezték vád alá. 1851. augusztus 24-én este egy kocsmában Kossuth Lajost éltették. Az ítéletet 1851. szeptember 12-én hozták meg: négyhavi várfogság vasban. Kenderessyt

Sípos¹⁰⁹ – egri jogász

Jedliczka – borsodi

Csóke¹¹⁰, jázsági jegyző

Gaiffel¹¹¹ és

Zantosy könyvkereskedők stb stb.

Illy apró vétségek miatt elítéltek csirkefogóknak neveztettek – kik t.i. nem nézethettek politicus foglyoknak, – 's ilyen számos volt, kivált sansquillottok¹¹². Az összes létszám 200 felül volt (Oktober 30^{án} volt 215).

Nem czélom az újépületbeni tapasztalásaimat részletesen leírni – mert ezekből 's titkai-ból egész románt lehetne szerkeszteni, éppen úgy mint a „Párizsi titkok”¹¹³ – Szándékom csak futólagos, főbb vonásait pongyolán leírni ezen életnek, mely leírás engem egykor ezen korra visszaemlékeztetne. E viszemlékezésben leendő igen sok mi éppen nem kellemetlen.

Miután az újépületnek engem illető topographyáját és némely ismeretesebbek névsorát emlékül be irtam, következőket érintek még meg:

Szellemi körülmények

Bár elkopott vitznek mondassék, de igaz az, hogy a szellemi szabadságot illetőleg itt nagyobb van mint kint Pesten; mert a fogolytársak itt nagyobb Lavatterek¹¹⁴ mint a szabad emberiség, azonnal tudják – mert beletanulniok idejük 's alkalmuk van – kivel beszélnek? 's nem kellvén félniök hogy elfogatnak 's becsukatnak: tartózkodás nélkül beszélhetnek is, – és ha el is árulnatnék némelyik szabadabb beszéde miatt: mit tehetnének vele? ítéletét ezért meg nem hosszabíthatják. Az embernek itt illy tágas tere [?] van a társaság megválasztásában, hogy nem kellett (a szabad órákban) sokat járkálni míg olly társak közé jutott hol ugynevezett tiszta levegő van. Van bizony itt is mint mindenütt a' világban igen sok haszontalan egyén; de mindenkinek befogatási oka – a' tüköre multja 's jellemének – anyira tudva van, hogy tudtuk kikkel kell társalkodnunk. Mindenki azon jelleműhöz ment társakodni kinek milly jellemhez sympathiája volt, 's így a gaz is feltalálhatja itt társát, sőt csak egyedül ezzel társaloghatott – mert az ilyen itt minden jobb érzésütül lenézeték megvettették. Egy Krisko¹¹⁵ nevezetű például itt legjobban volt büntetve mert alig szólt hoz-

felmentették. Későbbi hadbírószági bejegyzés szerint mind Varga, mind Holeczy büntetésének felét elengedték.

¹⁰⁹ Sipos Kálmán: a vizsgálat ideje alatt tizenhat éves, egy rédei (Heves megye) földbirtokos fia, filozófiát tanult Egerben. A vád ellene másodfokú fokú felségsértés: 1851. június 23-án egy egri kávéházban ittas állapotban az uralkodót sértő kijelentéseket tett. 1851. július 17-én három havi börtönre ítélték, amibe nem számított bele a vizsgálati fogság.

¹¹⁰ Csóke József: a vizsgálat idején harminchét éves, a Jázságban, Jákóhalmán jegyző. Tóth Mártonnal és Terjéki Józseffel együtt kerültek vád alá izgató kijelentések, fegyver- és lőszerrejtegetés miatt. Az ítéletet 1851. június 3-án hozták meg: hat hónapi fegyház, a vizsgálati fogságon kívül. Mind a hárman ugyanezt a büntetést kapták.

¹¹¹ Hermann Geibel: német könyvkereskedő Pesten. A vád ellene forradalmi ábrázolások raktározása volt: 1851. október 13-án rendőrségi házkutatás során száznegyven darab forradalmi ábrázolást találtak nála. Ítélete 1851. október 15-én született: négyheti elzárás.

¹¹² sansquillot – fr. „térdradrág nélküli”, forradalmár a nagy francia forradalom idején, helyesen sansculotte

¹¹³ Eugène Sue: Párizsi titkok című regényére utal.

¹¹⁴ Lavatter – Johann Kaspar Lavater (1741–1801) svájci pap és író, aki egyik munkájában azt fejtette ki, hogy az arcvonásokból következtetni lehet a személy jellemére.

¹¹⁵ Johann Nepomuk Alois Joseph Kriško: pozsonyi születésű, a vizsgálat idején huszonnyolc éves ügyvéd, aki a Lamberg gróf ellen elkövetett gyilkosság napján Pest-Budán felfegyverkezve a Vár-

zá valaki, mert t.i. kémnek tarták sokan – én nem állítom, hogy csakugyan az lenne, mert alapos adat erre nincsen: de minden esetre igen nyomoru volt magaviselete. Egy Csernovics nevezetű¹¹⁶ (aradi, Emiliának testvére Damjanicsnak sógora) alig hozaték be az ujépiletbe: a hír már általános volt, hogy ne tartson vele senki mert ő gazember. Később Rak tisztnek – kinél mint schwarzgelb¹¹⁷ tiszt[t]nél pártolást 's társat remélt találni maga megmondá hogy ő geheimer agent¹¹⁸ – Rak azonban olly becsületes volt erre minket figyelmeztetni. Megtudni valakinek multját 's minőségét itt annál könnyebb volt, mert az országnak minden megyéjéből volt itt fogoly, kik ekint a vár megyéből újraérkezett egyént ismerték mihelyt csak kissé notabilis volt akár a joban akár a roszban. Így lön hogy Csernovics is azonnal le álörzastaték; és a' kormány látván hogy e fogollyal célját eltéveszté – miután különben is mint közönséges criminalista a politicus foglyok közé nem tartozott: Csernovicsot rövid idő mulva innen elviteté.

Valami természetes gondolat egy fogolytól, hogy idejét melyet fogságban kell töltenie – mulatságból is valamely foglalkozással töltse mely neki mulatságot és hasznót okozna. Illyen volt a szellemi foglalkozások közt különösen a nyelv tanulás, e' gondolat kevés literatus¹¹⁹ fogolynál nem született, kivált midön láttuk hogy itt erre alkalom és idő is van. Ha e foglyok – kik huzamosb időt töltöttek itt fogságban valaha megszabadulnak: azok mind francziák lesznek, francziául tanuló társaság 3 volt, Swentner, Okruczky Aurel (ki maga is csak itt tanult) és Némety Imre voltak a franczia nyelvmesterek. Míg Eötvös Mihály itt volt: angoly nyelvtani leczkék is voltak. – Második szellemi foglalkozás volt még az olvasás: könyveket tiltottakat is be tudtunk csempészni. – Legnagyobb baj volt az írással, mert írószert kemény büntetés alatt az ordonance¹²⁰-oknak tiltatott behozni; az igaz hogy ezen rendeletet is könnyű volt – ha bizonyos ordonancot szereztünk – kijátszani: de az írás csak titokban történhetett, magányos szobákban, mert hol sokan voltak ott írni nem volt szabad azért, nehogy valamely bejövő által ez észrevétetvén 's feladatván: motozás történjék, 's így egyes ember többi társait is bajba keverheté vala.

A' társalkodás biztos emberek közt mégis a leg nagyobb élvezet vala, én mindig arra figyeltem hogy e társalkodás is olly tárgyról folyjon melynek tárgyalása – 's a felőle való értekezésből is tanulni lehessen, 's nehogy az időt haszontalan beszélgetéssel öljem. Ezt könyű volt tenni anyiban, hogy könnyen találhaték okos tudományos vagy tapasztalt fogolytársat. Leg jobban szerettem értekezni Simonyi, Némethy 's Wimpellerrel – mind a három nyílt elfogulatlan fő ('s mert közel is voltunk egymáshoz, 's mindig együtt, ez azért leg gyakrabban történt) – kivált Simonyi, 's utána Némethy kik a socialismus vallásaért csukattak el – ezen szak tudományukban olly erősek voltak, hogy mindig szívesen keresém fel őket, tőlök tanulhatás végett. Valóban a socialismusról magyarorszában a legmiveltebbek is olly keveset tudnak, csak felületesen, hamisan, vagy legfeljebb lexiconból (melyben e tan híven nem is lehet foglalva ha a kormány [nem] megengedi) – hogy e tannak alapos ismeretét eddig nem hallhatám. A' socialismus alapelvei bennem is meg voltak, mint minden elfogulatlan a

ban kereste többekkel együtt Lamberget. Magában a gyilkosságban azonban nem vett részt. 1851. szeptember 15-én megszüntették az eljárást ellene.

¹¹⁶ Csernovics István: a vizsgálat idején huszonnyolc éves, 1850-ben a III. hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya számára valóban informátori feladatokat látott el Pesten; 1851. november 26-án indult ellene eljárás hűtlen kezelés és csalás címén, ügye évekig elhúzódott.

¹¹⁷ schwarzgelb – ném. a császárhűek elnevezése volt

¹¹⁸ geheimer agent – ném. titkos ügynök, kém

¹¹⁹ literatus – lat. írni-olvasni tudó

¹²⁰ ordonance – fr. parancstovábbító, katonatiszti küldönc

mostani civilisatio irányáról csak keveset is gondolkozó – 's a jövőbe bepillantó emberben kell hogy meglegyenek: Minden elfogulatlan fő tudja ki mostani kor hibáit mik mindig növekednek, látja hogy ezek növekedésével a haladásnak – mely viszás irányban bár de mégis már csillogó magosra haladt ismét annál mélyebre bukni kell, mert ha a rossz még jobban kifejlik fel kell fordulni a világnak, – látja hogy ez institutiók¹²¹ nem az emberi természethez alkalmazvák, sőt talán sejtí azt hogy az nem lehet jó institutio hol a természetet meg kell tagadni; – látja hogy rosszak ezen institutiók azért is mert nincs biztosítva általuk sem élet sem jólét még ott sem hol a souverainnek¹²² ezek megóvása céljából minden szabadságunkat is cserébe adók – stb stb látja a fontolgató fő mind ezeket: de vajmi kevés keresi ezen bajok orvoslását ott hol kell, t.i. az emberi természethez (de nem elromlottsághoz) alkalmazott társas életben, 's nem poeticus constitutiók¹²³ – hanem reális körökben [?], munkában 's ebből eredő jobb létben! – Némelyek gondolják hogy respublica elérésével már elérték céljukat, csalatkoznak! A respublicában is ha viszás a családok – 's társaságok etiquette¹²⁴: szinte csak boldogtalanok leszünk ott is. Az a baj hogy anyi politicusunk van, mindegyike akar országot kormányozni; és családját sem tudja czélszerűn igazgatni. A' ki elébb a kisebb társaságoknak érdekét helyesen fel tudandja fogni: csak az foghatja fel egy nagyobb társaság (nemzet) érdekét. Fordítsuk tehát elébb figyelmünket apróbb társaságok organizálására, és ne sokat politizáljunk – mert ez most úgy is hasztalan!!

Hasonló elvekről beszélgettem e socialistákkal, miknek anyi részletei voltak hogy érdekes beszélgetési tárgyból soha sem fogytunk ki: – e beszélgetések érdekesebbek lőnek midőn néha néhányan egész thea soirét¹²⁵ rendeztünk 's így egész beszélgetési clubbokat tevének, – ez töbnyire Wimpeller külön szobájában történt vagy Ács és Simonyi szállásán, és olly harmonicus volt a beszélgetés 's társalgás mintha mind jó testvérek lennének együtt.

Azon szobában hol az egriek laktak, estveli bezáratásunk előtt rendesen gyűlés formák tartattak, egész megyei gyűlések, mint mikor a gyermekek katonásdit játszanak. Besze volt az elnöklő főispán, ki megnyitván az ülést sokszor olly tréfás szónoklatot tartott hogy néha – más dolgom hiányában – szívesen mentem magam kinevetni e gyűlére. A' gyűlés tárgya tréha [!] hírek elmondása volt, miket a Mltsgos [Méltóságos] főispán felszólítására tettes [tekintetes] a KK [Karak] és RR. [Rendek] közül egyik vagy másik táblabíró vagy szolgabíró stb. elmondott, – 's ekép történt, hogy miket valaki az ujságban olvasott (mert ujságaink voltak, a franczia siecle¹²⁶ is) azt [!] e helyen a többiekkel is közöltetett; a gyűlési nagy szoba töbnyire telve volt. Az elmondott híreket azután a főispán recapitulálta¹²⁷, 's belőlök combinatiókat tön, miből olykor compositio által új hírek alakultak (ugynevezett Besze-hirek) 's így történt hogy mi az új épületben mindig több hirt tudtunk, mint azok oda kint Pesten, a gyűlések valóban igen élénkek voltak akkor midőn az ujságokban Kossuth triumphusait¹²⁸ olvasók. – mintha nemzetünk ezen emberének Europa által bizonyított dicsőítése által egyszersmind satisfactiót¹²⁹ is éreztünk. Hizeleghet is azon gondolat, hogy bár úgyünk egy időre veszve van: de a nemzet becsülése Európában Americában, 's az egész vi-

¹²¹ institutio – lat. intézmény

¹²² souverain – fr. (egyed)uralkodó

¹²³ constitutio – lat. alkotmány, felépítés

¹²⁴ etiquette – fr. viselkedési szabályok összessége

¹²⁵ thea soirée – fr. tea estély

¹²⁶ Siècle: francia napilap 1836–1927 között

¹²⁷ recapitulál – lat. röviden összefoglal, tömören megismétel

¹²⁸ triumphus – lat. diadalment

¹²⁹ satisfactio – lat. elégtétel

lágón virágzik. Kosuth is nagy részben csak mint nemzetünk személyesítője vergődhetett fel a dicsőítés oly nagy fokára. – Ha illy hireink nem voltak mikről Besze variatiókat mondhatott: akkor Besze – kivált a papokról triviál egész novellákat improvizált nekünk, mely improvizálásának virányos, észélyes modora nemcsak igen mulattatá 's néha kar–hahotára fakasztá a KK és RRket, hanem e részbeni ügyességét és genialitását általánosan el kellett ismerni. – Midőn a káplár bejött (estveli 7 órakor) hogy a gyűlés tagjainak a' bezáratásnak idejét jelentse: 'a főispán elosztatá a gyűlést, mi oly módon történt hogy két magyar dalt karban elénekeltünk, comicus modorban kívárgatván ez után egymásnak jó éjszakát. Besze ez éneklés alatt [mit] általánosan *hymnus*-nak hívtunk, különös tréfásan nézett ki magas – schlafrockbaburkolt¹³⁰ alakjával főlegyenesevén, 's két karjával egész prosopopejával¹³¹ taktust mutatván az éneklőknek.

E' gyűlés volt szellemi foglalkozásaink comicus oldala.

Anyagi körülmények

Hogy az ember anyagilag megelégedést érezhessen, szükség hogy 5 érzékeinknek élvezet nyújtassék. Ezek közül az ízlés volt egyedül melyet kielégíthet itt az, kinek pénze volt hazuról [!] is: mert a naponkinti 6 p[engő]Krajczár (kik 1 éven tulra voltak ítélve azoknak 10 px. [pengő krajcár] dukált) és ½ komisz profunt¹³² (mely töbnyire a profós vagy káplárnak ajándékoztaték) nem lett volna elég a' koplalás nélküliségre. Kinek sok pénze volt az hozathatott magának vendéglőből, vagy a drága Profóستól eledelt, 's panasza nem lehetett más mit [!] hogy az ordonance mindig csalta, és azonkívül mindenlépésért jól meg kelle fizetni. Az ordonance volt itt a budgetben¹³³ a legnagyobb rubrica, mert kivált az ki őt néha levélkével is ki akarta küldeni, kénytelen volt őt megvesztegetni, mi által az ordonancok nagyon drágára tartották minden egyéb szolgálataikat is. Ki menagerozni¹³⁴ akart az olcsón jutott ugyan Dienesnél ebédhez, – de a reggelizés stb már nem ment menage szerint. Én vacsorát is kaptam Dienestől hetenkinti 1 pftért. A menage egész multság volt terítetlen piszkos asztalnál, bádog kanalakkal egy közös pohárral, és mind a három ételre csak egy tányérral. Ki több tányért vagy más megkülönböztető szereket használt volna: az e helyen arszlánkodás¹³⁵ leendett, mert úgy illik hogy a többivel egyaránt türjön „Mit gegangen mit gefangen”¹³⁶ –

A' hallás érzéke ki nem volt elégíthető csak igen ritkán távolról hallatszó katonai zene által, és vasárnap estve a holdvilág utczai közel csárdában (az ugynevezett Holdvilág csárda) a közkatonák 's közringyók közt tartott hálbani zene által, mit azonban jobb lett volna nem is hallani. Az újépületben zongoránk nincs, 's más hangszert nem igen tudott senki jól játszani. Az éneklés pótolá ki leg többször musicális füleinket.

A' szaglás érzéke ki volt ugyan elégítve de ellenkező részről.

A' látást illetőleg volt egy pár szoba melynek ablakai nem voltak befalazva, innét a budai hegyekrei kilátás dicső volt, de csak jobban fájt hogy e látott szép szabadban nem lehetünk. Nemde kin az éhezőnek az étel szagga melyből jól laknunk vagy ennünk nem szabad?! Ha

¹³⁰ Schlafrock – ném. hálókabát, köntös

¹³¹ prosopopea – gr. szertartásosság, ünnepélyesség

¹³² komisz profunt – ném. kereskedelmi (commis) mennyiségben gyártott katonakenyér

¹³³ budget – ang.–fr. büdzsé, költségvetés

¹³⁴ menagerizni – fr. gazdálkodni

¹³⁵ arszlánkodás – gavalléroskodás, piperkőc magatartás

¹³⁶ „Mit gegangen mit gefangen” – ném. itt: együtt elfogva együtt kivégezve, vagyis az együvé nem tartozó embereknek ugyanaz a sors jutott

az ablakra felkapaszkodtunk hogy felső nyílásán egy elhagyott sáros piacra (fa piac) kinézhezzünk: ezt sétálásnak nevezzék. Egyébiránt látható volt még az udvarról az ég boltozatja is, a mi néhány öltre korlátozott horizonunk.

Az ölelés 's szeretteinknek szívünhözi [!] szoritása által élvezhető tapintás érzéke szinte igen korlátozott volt, amennyiben azokhoz, kiknek szeretteik rokonik barátik Pesten voltak ezek csak nagy nehezen juthattak vizit billéhez¹³⁷, mellyel délutánonként rövid ideig némely rab meg volt látogatható. – Nekem nem volt itt senkim ki meglátogathatott volna. – Árpád? nem is kérdezősködött nincs é bajom, annál kevesbé jött felém, – Emma (De[ssew]ffy Aristidesné)¹³⁸ Luzsinszky látogatására eljött Sárosból, mondják hogy meg akart volna engem is látogatni (?) de két fogolyhoz egynek egyszerre visit билет nem adatott – – – igen sajnálom hogy legalább messziről nem láthattam őt, 's meglettem volna elégedve. – Végre csakugyan akadt nekem is ki meglátogatót, Dessewffy Albertnek Kis Palija – vélvén hogy a margonyai Gyula van itt – helyette meglátogatót, 2^{szer} is volt nálam, 's ez nekem olly jól esett. Furcsa volt midőn a vizit szobába jöven ismerős arcot nem láttam, mert Palit eddig nem ismertem. Utolsó napokban meglátogatót még Doloviczényi Robert – köszönet érte neki – Ez alkalommal történetesen (Novb 27^{én}) a vizit szobában összevettem Szmrecsányiékkel is – kiket különben aligha láttam volna. E' vizitek alkalmával ellenőrködésül – nehogy valami titkok cseréltesse ki vagy levelek ott legyenek átadhatók – mindig jelen van egy császári tiszt és a profós.

Anyagi foglalkozásom volt itt fából holmi apróságok ráspolyozása, itt Putniknál egész műhely volt, 's e mesterünk szívesen engedett szerszámaival dolgozni.

Majd meg unván egy vagy másik foglalkozást egészségünk szempontjából a szabad órákban (engedelemnek különös kikérése után) az udvaron vagy a folyosókon sétálhattunk is pipázgatva, egymással beszélgetve 's szorgalmasan fel 's alá futosva [!] a szűk udvaron – ez igen élénk, festői képet alkotott. Ekép a mozoghatással is meg leheténk elégedve. Kivál [!] elejente e részben több szabadságunk volt, mert bár csak reggeli 7 órától 10^{ig} -, 12^{tol} 2^{ig} -, 's 4^{tol} 7-tig volt szabad az udvaron járkálhatnunk, de egész nap be nem csukván, sutytyomban a folyosókon közlekedés a nem szabad órákban is hatalmunkban állott. De ez tiltott szabadságot nagyon használtuk arra hogy a vizitek, vagy víz biletekért járókkal coquetirozzunk¹³⁹ vagy beszélhezzünk; azért November 16^{án} eszökbe jutott a Vulpeseknek¹⁴⁰ (az auditoratusi¹⁴¹ 's Krix Kraxi (:Kriegs Recht¹⁴²:) personált hívtuk így) eszökbe jutott a foglyoknak szigorubb kezeltetése, melynél fogva csak következő szabad óráink voltak: reggeli 7–8^{ig}, – 10^{tol} délutáni 1^{ig}, – és 4^{tol} 6^{ig}. A többi órák alatt szobákban csukva tartattunk, – de az ugyanazon emeletbeliek más szobába is csukathatták be magokat.

Részemről az idő soha sem volt unalmas, mert úgy osztottam el azt, hogy tekintve fogságomnak rövid idejét egy órát sem mulasszak el haszontalanul. Mondhatom hogy nekem itt sokszor nem volt időm, – – – Nem mondom hogy gyengébb órákban a melancholia el nem fogott volna, de ezt nem a fogság okozá; 's általában én itt elégedettebb nyugodtabb voltam mint odakint, hol okom van a világot utálni. – – – És végre is, ha valami keserű is van e fogságban erre a költő verse szerint mondhatni: „a mi benne keserű van elnyelem” – Egy kellő szilárdsággal bíró kebel nem lehet kislelkű, és az öntudat magasabra emelinti fe-

¹³⁷ vizit billét – ang. fr., látogatási jegy, engedély

¹³⁸ Dessewffy Aristid honvédtábornok, aradi vértanú özvegye, Szinyei-Merse Emma

¹³⁹ coquetiroz – fr. szemez

¹⁴⁰ Vulpes – lat. róák

¹⁴¹ Auditor – ném. hadügyész, hadbíró

¹⁴² Kriegs Recht – ném. haditörvény

jét. A pityergők itt csak kinevettetnek. És ha egy kellő jellemű fogoly szomorkodik is: ezen szomorkodásnak nem bezáratása a közvetlen oka, hanem legfeljebb azon sajnálkozás hogy családja oda kint jobban szenved, a családfő elvesztése által, ki kenyeret szerzett vala neki, és most – talán nyomorúságban élni kénytelen.

Türjél szegény fogoly!
„Honért e szenvedem”
Kívív hazát neked
Talán a’ túrelem!

Ha levél jött ezt természetesen a hadbíróság feltörte átolvasta ’s így kézbesítette a’ fogolynak hivatalos lepecsételés után. Én rendelést tevék, hogy leveleim Váradynál¹⁴³ összpontosuljanak, honnét azokat becsempésztém, ’s October 25^{kén} egy rakás levelet kaptam Paulinától¹⁴⁴, Herminetől¹⁴⁵, Rácsker Ninától¹⁴⁶, ’s néhány sort Marikától¹⁴⁷ ’s Tivadartól¹⁴⁸, – mindezek még fogságom előtt valának írva, azóta végig egy sort sem kaptam ezektől. –

Én ellenben bár mi bajos volt itt az írás többeknek írtam, – Herminnek még levelének vétele előtt is írtam néhány jelentéktelen sort, November 10^{én} pedig ismét írtam neki következőket:

Tisztelt jó Hermine! Egy pár nap előtt szerencsésen bejutott kedves levele e’ falak közé, hova különben a lég is csak korlátolva juthat, és én sietek azonnal válaszolni.

Nem voltam ugyan, s nem is leszek fogságomban egy perczig is elcsüggedve, nincs okom jobban szomorkodni mint oda kint: de az mégis természetes, hogy midőn még ismerősről is alig hallottam jó formán hírt ezen elszigetelt helyzetemben: annál kellemetesebben lepetém meg egy távol lakó barát levele által, melyet még kint olly türelmetlenül vártam volt. – Azonban újra szomorú levél levelének szomorú tartalmán; – – és mégis – őszinte leszek – megvallom örültem e’ hangulaton, melly panaszkodása által erántami bizalmát lehellé; – – olly jól esett éreznem hogy van lény ki bizalma által tanúsítja azt hogy igaz barátom. Mégsem vagyok tehát olly igen árva! – gondolám. – – –

Levelének értelmét azonban egészen ki nem vehetém; anyit tudok, hogy valaki bántotta kegyednek érzékenységét.

Én nem csodálkozom azon, hogy kegyedet olly könnyen – ’s nagyobb mértékben bántja érzelmének vagy jellemének legkisebb megsértése is. Tudom én is mit tesz lelkileg szenvedni, tudom mit tesz csalatkozni az emberek jellemében. Sokat, igen sokat szenvedtem; de most át kezdem látni, hogy az nem is lehetett másképp e rosszul szervezett világban, mint hogy csalatkozzék ’s ismét csak csalatkozzék az olyan, ki nem úgy nézte az embereket mint vannak, de mint lenniök kellene, mint egykor lesznek. Bölcsőjében van még az emberiség

¹⁴³ Feltehetőleg Várady Károly pesti ügyvéd, kiszabadulása után Dessewffy nála állt alkalmazásban.

¹⁴⁴ Dessewffy Gyula Mór leánytestvére, 1854-től Raszlaviczy Edéné; vö.: Éble Gábor: *A csernoki és tarkeői Dessewffy Család. Genealogiai tanulmány.* Budapest, 1903. 2. tábla

¹⁴⁵ Parcsetics Herminával, Parcsetics Ignác kerületi biztos leányával 1848 novemberében Pécsen ismerkedett meg Dessewffy. Vö.: Dessewffy Gyula Mór naplója, 1848–1850. OSZK Kt Quart. Hung. 4111. 4. köt.

¹⁴⁶ Ratschker Franciska Dessewffy 1848. január végén meghalt felesége volt, bizonyára az ő rokona.

¹⁴⁷ Feltehetőleg Dessewffy Leontina-Mária nevű húga, 1851-ben mindenesetre Paulina, „Marika” és Gyula Mór együtt tettek utazást Bécsbe. Vö.: Dessewffy Gyula Mór naplója, OSZK Kt Quart Hung. 4315 2. köt.

¹⁴⁸ Berzeviczy Tivadar, Dessewffy gyermekkori jóbarátja.

kifejlése, vagy is inkább: újra kell kezdeni növelni azt, mert az eddigi nevelési irány igen el-
tértesztetett. Valóban csak a közönséges embereket nem sérti a mostani világ rosszasága. Egy
oly lény ki felülemelkedik az előítéletek tömkelegén, át látja hogy sokkal magasztosabb
hivatásunk, mintsem ezt a mostani civilisatio útján elérnünk lehetséges lenne. Az em-
beriség azon néhány jobbához nem méltó, – a jobbak nem harmonizozhatnak e rosz vi-
lággal! – Azonban ennek nem a természet az oka, hanem az emberek magok, kik olly rosz-
szul szervezték (:organisálták:) magukat. A' természet melyet ember eszköz gyanánt hasz-
nálhat olly szép, hogy ez eszközzel dicső eredményhez kell jutnunk; csak jól kell azt elren-
dezni tudni. De fájdalommal észre kell vennünk azt, hogy minél nagyobb valamely nemzet
civilisatioja, annál romlottabb a néperkölc; és vissza kell űjjeznünk az illy ugyvevezett
civilisatiótól melynek ösvényén jobb ha nem is haladtunk volna anyira! mert annál köze-
lebb jövünk a teljes demoralisatio örvényéhez! – – – Ismétlem tehát ne csodálkozzunk ha
rosszak az emberek; mert ily szervezetbeni neveléstől jobb eredményt nem is lehet várni!
Hogyan lehet jó az olly szervezet melyben az emberek érdekei anyira elágazvák, hogy nincs
olly szerencse mely egyszersmind másnak szerencsétlensége nem volna?! Miként is legye-
nek jók az emberek, midőn nincs érdekökben jóknak lenni? mert t.i. hamarébb boldogul a
gaz; mert a jokat a rosznak intrigue-je¹⁴⁹ desavuirozza¹⁵⁰ – – Reformálni kell tehát egészen
új szervezet által az emberiséget, 's elromlott természetét gyökeresen gyógyítani. – Ez új
szervezet szálát a természet egyszerűségében kell keresni. Egy új megváltóra van szüksége
az emberiségnek; és ezt a' kor teremti elő. „Még jőni fog még jőni kell egy jobb kor”¹⁵¹ stb. –
De e jobb kor önmagától elő nem varázsoltatik, hacsak a' jobbak törekvése elő nem
idézendő azt! Azért: nem szabad elhagyni magunkat, nem szabad kétségbe esnünk egy vagy
más rosz felett; nem szabad panaszkodnunk, hanem erős lélekkel ki kell állanunk a szél-
vést, mely enyészettel fenyeget, és győzni fogunk!

Vigasztalódjék tehát édes jó Hermine! 's egy méltatlannak sértéseit ne vegye föl, - leg-
feljebb sajnálkozzék az illy nyomorultak felett, – és kegyed öntudata ugyis elég erős pánczél
a mirigyes nyelvek ellenében. – – – Erre talán azt válaszolandja, hogy mindezek ellenében
egy hölgynek nem lehet olly szilárd állása mint férfinak!? – – nagy részben igaza van: de itt
a valódi tér hol a női emancipatióra törekedjék a nő. Miért ne lehessen a nő olly független
állásu mint más emberek? – Hogy a nők nem azok: az betegsége a mai kornak; de miután
a' világ tökéletesbülésre törekszik: el kell valahára azon időnek is jönni, hol ezen beteg
eszme, hol ezen előítélet meg fog töretni. És ennek megtörésén a magasztosabb jellemű
nők magok igyekezzenek!!! – stb.

Arczképét illetőleg, talán nem igen kedvére volt kérelmem; okait nem kérdezem. Kérni
mertem, mert a mult emléke 's némileg ígérete bátorított arra fel; – Ohajtásom teljesülése
kimondhatlan örömet okozna nekem. De többet erről írnom szerénytelenség lenne. Kegyed
legjobban fogja tudni azt megítélni; határozzon! én előre meg nyugszom. – – –

Búcsu a Neugebautól

November elején lenge hírek mondák, hogy a rövid időre ítélt foglyoknak hátralévő
idejük amnoestiálendő [!] lesz a Helytartó főherczeg¹⁵² által. Ez csakugyan sok alsóbb sze-
gényebb rendű foglyoknál beteljesült. Részemről félttem hogy engem is ér e nagy kegyelem,
's egy pár hét amnoestiálása miatt kénytelen leszek a nagy kegyelmet élvezni. Amnoestiá-

¹⁴⁹ intrigue – fr. intrika

¹⁵⁰ desavuiroz – fr., itt: hiteltelenít

¹⁵¹ Részlet Vörösmarty Mihály: Szózat című költeményéből

¹⁵² Albrecht Habsburg főherczeg, Magyarország katonai és polgári (fő)kormányzója 1851–1860 között

nak örültem volna, ha ez azokat illetendé kik több évekre zárattak el; de nállam, egy pár hét vagy holnap elengedése által a' kormány biztonnyal eltévesztette volna a hatást melyet tenni célja van mert én hálás ezért biztonnyal nem lettem volna. Ugyis kevés időre vagyok elítélve, szinte szégyenlem hogy csak olly csekélységet van alkalmam túrni. – – – Örömet akartam tehát legalább a megítélt két hónapot collegáimmal társaságban kiszervenéni. Óhajtasom csakugyan teljesült; mert amnoestiát nem kaptam (:egy pár sorba kerülende csak ezt kieszközölöm Zimmer hadbírónál kire ez bízva volt, 's mely becsületes emberrel igen jól vagyok:) –

Amnoestia nélkül elérkezett tehát fogságom véghatár napja. Simonyi, Némety és Wimpeller November 30^{án} kedvemért egy egész soirét rendeztek, 's evvel igen kellemetesen leptek meg; – búcsuestvény volt ez. E' búcsu pohárnál – hol több jobb barátim voltak jelen ösmét egy kellemetes estvét tölték, a barátság nyilvánulatai tevék e kellemet, – – és a menyire a' búcsu szomorú dolog: elüze' szomorúságot a jövőnek reménye, azon remény t.i. hogy nem hagyom el e barátimat örökre, hittük 's reméltük hogy talán nem sokára össze találkozunk a tett mezején, lelkesített azon gondolat hogy addig is lehetőségem 's kötelességem lesz e kevésbé kedvező körülmények közt is tenni 's hatni ott hol lehet, és anyit a menyit lehet. Elcsüggedni semmikép sem szabad, ez gyávaság volna. Föl tehát akarát, mozdíts haladásra mindent, előre! előre! ez hivatása mindenkinek ki a középszerűségből lelkét kiemelve érzi, csak egy kis morális erőnek is öntudatában van!!

December 1^{én} reggel szokatlanul késő nyitatták fel konyhánk ajtaja, 's ekkor is csak azért, hogy a káplár jelentse leendő kimehetésemet az újépületből. A' többi szobák mind csukva maradtak, nagyon kedvem ellenére, mert elmenetelem előtt el kelle búcsuznom collegaimtól, 's tőlök számtalan levelet 's commissiokat¹⁵³ átveendő valék. Simonyihoz csak a becsületes káplárnak engedékenysége, 's borralaló segítségével juthattam be. Oka e zárva tartásunknak volt, mert Meszlényinét, Rutkayné, 's Jubált hozták be ez éjjel ide, – – 's nem akarták talán korai szét terjedését e' hirnek, e titoknak melyet daczára ez elővigyázati intézkedésnek azonnal tudták a legtöbben. Pakolás címe alatt addig késtem az újépületben, míg végre 10–11 közt a szobák meg nyitattak és én a szobákban búcsukört járhattam mindenütt, – számtalan levél kicsempészéssel megbízva, miket elővigyázatból – minthogy e' rendkívüli nap megmotoztatástól is tartanom lehete – czizimamba [!], vagyis inkább a dupla harisnya közé rejtém.

Meszlényiné stb behozatásának híre különös – kimagyarázhatlan hangulatot okozott az újépületben; a német Verhängnißvoll¹⁵⁴ – illenék e' hangulat típusára, – okát nem tudók, gyanitnunk lehete sokat, nem tudtuk remélni é, vagy busulni ad e körülmény okot? olly szótlán volt az egész épület – rejtélyes, és a lég rekedt.

Fájt az elválás, higyjétek el! nem tudom miért? buvárkodj a lélektanban és okát talán föltalálod. – – De a szabadság vágya ki halt é bennem, hogy nem örültem kiszabadulni e' falak közül? – élvezni a szabadságot mozoghatni a szép természet ölében mely az ipar gyémántjaival felékesítve karöltve gyönyörködteti a kint járkálható embert?? – – szabadság?! oh ne csakjuk magunkat! lehet csillogó is a terem és mégis börtönünk, illy börtön most a szép magyar haza! Oda kint is rab leszek én, még nagyobb mint az újépületben hol nagyobb rab volt a' test, és ide kint nagyobb rab a lélek, a lélek, melynek szabadságát elébeteszem amannak. – Miért örüljek tehát ott; a rossz világ fényes ölében, mely fény csak vakítja a' szemet de nem az igazság világa! – – Valóban kin volna e nyomoru emberek közt élni, illy élet csak nyomorúság – – ott az újépületben – bár ott is sok nyomorult ember volt - de mé-

¹⁵³ commissio – lat. megbízás

¹⁵⁴ verhängnißvoll – ném. végzetes

gis kisebb mértékben érezém a nyomorúságot – – lelkem ott többet élvezhetett mint idekint, mert barátot, testvért lelheték ott, és mindenek előtt nyugalmat! – – – Oly jól esett ki pihennem magamat, új erőt gyűjteni, mert a pessimismoz már nagy erőt vön rajtam. Az vígasztal itt egyedül, hogy nagyobb tére leend itt azon föltételnek: működni a haladásnak minden gátja ellen! – – –

Isten veletek tehát testvéreim, barátim kik ott ben maradtatok! Könnyitse türelmeteket az öntudat, hogy a hazáért, 's ez által az emberiségért – és rossz emberek miatt a jóknak szenvedni dicsőség. Könnyitse szenvedéseteket azon tudat, hogy milliók szenvednek ide kint ugyanazon ügyért; mert szenvedni nem csak börtönben lehet, – – – és szenvednek érettetők is, mert fáj nekünk az hogy ti bent vagytok!!! isten veletek!

Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta BIHARI ANIKÓ